

Vergeten herinneringen van een ministervan Willem III: F. L. Geerling in zijn gedenkschriften

D. VAN DER HORST

GEERLING EN ZIJN MÉMOIRES

Frederik Lambertus Geerling (1815-1894) was zonder twijfel een maatschappelijk geslaagd man. In zijn marineloopbaan bracht hij het tot commandant van de zeemacht in Nederlands-Indië (1874-1877), hij publiceerde enkele omvangrijke brochures¹ over koloniale kwesties en marinezaken, en was tenslotte in het tweede kabinet Heemskerk een jaar lang (april 1883-april 1884) minister van marine. Met dat al zou men hem weliswaar onmogelijk een figuur van historisch belang kunnen noemen, maar toch was ik geïntrigeerd toen ik geconfronteerd werd met een manuscript van ruim 140 bladzijden getiteld 'Bijzonderheden uit het ministerieel leven van den Vice admiraal F. L. Geerling 1883-1884'. Per slot van rekening was Geerling als minister van marine in zekere zin de *collega proximus* van generaal Weitzel, de minister van oorlog wiens dagboeken, door Paul van 't Veer gedeeltelijk gepubliceerd als *Maar Majesteit*², zoveel curieuze informatie geven over regering en persoon van koning Willem III.

Laat ik meteen zeggen dat de optekeningen van Geerling alleen al door hun beperkter omvang de rijkdom van die van Weitzel missen. Het leek me echter nuttig hun bestaan te signaleren en bovendien de moeite waard tenminste een idee te geven van de inhoud van deze nieuwe bron. De herinneringen geven om te beginnen de visie van een, zij het kortstondig, medespeler op koning Willem III, op Heemskerk en diens ministers en op het functioneren van koning en kabinet in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Hier en op het gebied van de Indische politiek geeft Geerling een aanvulling op Weitzel en op dat aspect zal in het volgende de meeste nadruk gelegd worden. Ook voor de geschiedenis van de marine en de Nederlandse defensiepolitiek vinden we in deze bron vanzelfsprekend gegevens. Het ligt echter niet in de bedoeling in het bestek van dit algemene artikel aan Geerlings eigenlijke werk als minister van marine naar verhouding evenveel aandacht te besteden als hij dat zelf doet in zijn gedenkschriften. Zijn opvattingen over de marine en haar taak heeft hij trouwens vooral neergelegd in zijn brochures. Voor zijn belangrijkste activiteiten als minister en de parlementaire discussies daarover vormen de *Handelingen* vanzelfsprekend de eerste bron, waarnaar hij de lezer ook zelf verwijst.

1 a *Een politiek lazaret, staatslieden in quarantaine* 'door Junius' ('s-Gravenhage, 1861); b *Een brief uit de Oost* 'door G.' (Leiden, 1867); c F. L. Geerling, *Gedachten over Indische toestanden* (Leiden, 1868), 'tweede omgewerkte druk' van b; d F. L. Geerling, *Over eene vrijwillige reserve voor de Nederlandsche zeemagt* ('s-Gravenhage, 1879); e *Het auxiliair eskader en nog wat* 'door Junius' (Leiden, 1886); f F. L. Geerling, *De provincie Suriname* ('s-Gravenhage, 1887).

2 (Amsterdam, 1968).

Frederik Lambertus Geerling (1815-1894)

Toen hij zijn herinneringen en bespiegelingen te boek stelde, stond Geerling zelf blijkbaar publikatie voor ogen. In elk geval heeft de kinderloze admiraal bij testament zijn neef en petekind Jhr. F. L. Falck uitdrukkelijk gevraagd zijn schriftelijke nalatenschap, eventueel na een literaire bewerking, te laten uitgeven. Daarvan is het echter nooit gekomen en het stuk is als manuscript blijven berusten in het archief van de familie Falck, waar ik het in de zomer van 1989 onder ogen kreeg. Inmiddels heeft de familie Falck haar archief, waarin zich ook nog een belangrijke verzameling stukken betreffende de staatsman Anton Reinhard Falck bevond, overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief en daar berusten nu ook de papieren van Geerling. Daaronder is verder een aardig autobiografisch schetsje, dat hij als jong marine officier in Suriname schreef: 'Het is Mei 1840. Niet lang geleden heb ik den ouderdom van 25 jaren bereikt ... Welke ouderdom! reeds 1/4 gedeelte eener eeuw!' Het geeft een levendige en lichtvoetige beschrijving van zijn eerste gang naar het toenmalige opleidingsinstituut van de marine in Medemblik en van zijn verdere belevenissen tot het eerste uitvaren als adelborst. De 'Bijzonderheden uit het ministerieel leven' zijn wat plechtstatiger van toon, maar ook rommeliger van opbouw. Naast politieke herinneringen bevatten ze ook staatkundige en levensbeschouwelijke bespiegelingen. Over de datering valt niet meer te zeggen dan dat ze op verschillende tijdstippen na zijn aftreden zijn geschreven. In sommige passages wordt verwezen naar de grondwetsherziening van 1887 en het manuscript eindigt met een beschrijving van de begrafenis van Willem III.

Blijkbaar schreef Geerling graag en gemakkelijk, al was hij zich ervan bewust dat aan de vorm van zijn gedenkschriften nog wel één en ander schortte. Zijn grote liefhebberij was schilderen en de familie Falck bezit nog steeds werk van hem. Uit de tekst leren we hem verder kennen als een man met een grote belangstelling voor astronomie die hem aanleiding geeft tot lange uitweidingen over de oorsprong van het heelal, God, godsdienst en 's mensen onsterfelijkheid. Misschien heeft dit laatste iets te maken met zijn jeugd toen hij, zoon van een beroepsofficier, bestemd was om dominee te worden³. In elk geval heeft hij zelf voor de marine gekozen en een persoonlijk beleefd orthodox Christendom blijkt niet uit zijn bespiegelingen. Wel wijst hij het modernisme, waaraan hij een uitvoerige passage besteedt, nadrukkelijk af: 'Ik heb steeds beweerd dat geloof iets is, dat men niet moet onderzoeken of verbeteren' (98-99)⁴. De moderne theologie ziet hij als een gevaar voor de godsdienst 'welke evenwel voor het menselijke geslacht zoo hoognodig is' (100). Hij kan dan ook heel goed begrijpen dat het verzet van de orthodoxie tegen deze 'toenemende vrijgeesterij' (101) resulteert in de groei van de antirevolutionaire partij. Het zijn echter niet deze 'dweepers', maar de katholieken die volgens Geerling de toekomst hebben, dankzij hun goede organisatie. De Rooms-katholieke kerk heeft zijn sympathie. Mits 'gezuiverd... van hare vroegere afdwalingen' is zij voor hem 'de christelijke kerk bij uitnemendheid', want zij steunt

3 Biografisch artikel Geerling: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, V, 199-200.

4 De nummers tussen haakjes bij de citaten verwijzen naar mijn paginering van het manuscript. Van de papieren-Geerling op het Algemeen Rijksarchief te Den Haag bestaat nog geen inventaris.

'gezag en orde in de maatschappij'. Hij is er stellig van overtuigd dat zij eens de overhand zal krijgen en dat 'dan eerst de echt liberale beginselen over al zullen zegevieren' (56-57). De term 'liberaal' verrast hier even, ook als we rekening ermee houden dat die in de negentiende eeuw nog lang zijn oorspronkelijke ruime betekenis heeft gehouden. Ook koningin Victoria beleed immers nog op het hoogtepunt van haar conflicten met Gladstone haar eigen 'liberale' beginselen! Wat Geerling intussen in Rome vooral te prijzen vond, was de verdediging van de juiste verhoudingen in de maatschappij. In die lijn ligt ook zijn eigen merkwaardige voorstelling van het heelal als een hiërarchie van geesten, waarin ook de zielen van de afgestorvenen van God hun plaats krijgen met de opdracht 'de orde en het gezag te handhaven' (111).

MINISTER ONDER HEEMSKERK

Het zal met dat al niet verwonderen dat de admiraal met zijn hang naar gezag en orde zich in de Nederlandse politiek conservatief opstelde. Niet lang nadat hij in 1877 zijn Indische commando had neergelegd en was gepensioneerd, werd hij lid van de Haagse kiesvereniging 'Vaderland en Koning', waarvan ook de conservatieve voorman J. Heemskerk Azn. deel uitmaakte⁵. Toen deze in 1883 een 'conservatief gekleurd extra-parlementair kabinet'⁶ vormde, nodigde hij Geerling uit daarin als minister van marine zitting te nemen. Twee kwesties beheersten de Nederlandse politiek in deze jaren: het kiesrecht en de schoolkwestie. Voor een oplossing was grondwetsherziening dringend nodig. In de Kamer hielden liberalen en confessionelen elkaar min of meer in evenwicht, van een conservatieve partij was nauwelijks meer sprake. In deze situatie kwam het genoemde kabinet-Heemskerk tot stand, dat in 1887 de grondwetswijziging tot een goed einde wist te brengen. Volgens zijn biograaf J. J. Huizinga slaagde Heemskerk dankzij zijn wetgevende en parlementaire talenten, maar voerde hij daarbij ook wel degelijk een zeer doelbewuste, principieel conservatieve politiek. Het ging hem erom behoud van de bestaande maatschappelijke orde te verzekeren door tijdig de nodige aanpassingen aan de veranderende omstandigheden door te voeren⁷. Toch is Heemskerk nu juist dikwijls beginselloosheid verweten en dat verwijt komen we ook herhaaldelijk bij Geerling tegen. Dat het kabinet in de gegeven omstandigheden geen zeer uitgesproken politiek etiket kon krijgen, spreekt vanzelf, maar het was toch ook weer niet zo erg als in de voorstelling van het satirische blad *Uilenspiegel* dat Heemskerk op de vraag naar de kleur van het komende kabinet liet antwoorden: 'Dat zal van de omstandigheden afhangen. Men kan niet vooruit zeggen welke mensen er te vinden zullen zijn ...'⁸!

5 Blijkens ledenlijsten in het verenigingsarchief (Gemeentearchief Den Haag, beheersno. 109,9 en 16) moet Geerling tussen 1 januari 1878 en 1 januari 1880 lid zijn geworden. Voor het lidmaatschap van Heemskerk (1868) en doelstellingen van de vereniging zie: J. J. Huizinga, *J. Heemskerk Azn. (1818-1897). Conservatief zonder partij* (Harlingen, 1973) 159.

6 *Ibidem*, 167.

7 *Ibidem*, 213.

8 *Ibidem*, 169.

Geerling zal als verdienstelijk oud-vlagofficier met een behoudende instelling in aanmerking gekomen zijn. Vakministers van marine, afkomstig uit de dienst en niet uit de actieve politiek, waren in de negentiende eeuw bijna regel⁹. Zelf vertelt hij dat Heemskerk die op 4 maart 1883 de opdracht had gekregen, zich laat in de formatie (7 april) tot hem wendde, na eerst Van Erp Taalman Kip die al enkele malen tevoren minister van marine was geweest, te hebben benaderd. Volgens Weitzel heeft Heemskerk vóór Geerling vergeefs de Amsterdamse wethouder Tindal aangezocht¹⁰. Heemskerk en Geerling kenden elkaar volgens de gedenkschriften nauwelijks en het gemeenschappelijk lidmaatschap van 'Vaderland en Koning' vermeldt Geerling niet. Helemaal onverwacht kwam het aanzoek toch ook weer niet, want Geerling wist dat men zijn naam tegenover Heemskerk al bij de vorming van diens eerste kabinet in 1874 als kandidaat voor marine had genoemd. Toen was hij nog in Indië geweest. Vroeger had hij volgens zijn zeggen wel degelijk de eerezucht gehad ook nog eens minister te worden, maar nu voelde hij zich toch wel een dagje ouder: 'de jaren die ik in Indië had doorgebracht waren mij niet op den rok blijven zitten' (8). Toch achtte hij zich verplicht aan te nemen nu hij de kans kreeg misschien iets voor de marine te doen en de denkbeelden in de praktijk te brengen die hij in zijn publikaties naar voren had gebracht. De officieren van de marine verwachtten dat van hem. Daarbij had hij in Heemskerk (nog) veel vertrouwen. Zo kwam Geerling tot een aarzelend ja: 'Deed ik daarbij mijn plicht en viel mij toch de betrekking te zwaar, dan kon ik altijd retireeren' (9).

Politieke afspraken blijken er niet gemaakt te zijn. Wel stak de naïeve admiraal meteen van wal: 'natuurlijk gaf ik toen een aperçu van mijne zienswijze over marine aangelegenheden' (4). Heemskerk wees er echter alleen op dat de financiële situatie zorgelijk was en stelde verder alle politieke besprekingen uit tot het kabinet voltallig zou zijn. Het duurde nog enkele weken voor hij alle plaatsen vervuld had. Vooral de liberale pers gaf schampere commentaren: 'Het scheen wel of hij alle huizen van Den Haag afliep om de ontbrekende ministers te vinden' (5). Op het preconstituerend beraad dat Heemskerk op 19 april belegde, ten huize van de beoogde minister van buitenlandse zaken Van der Does de Willebois 'ten einde de bespieders der dagbladen te vermijden', had hij nog altijd geen minister van financiën. 'Over de te houden politiek wierd niet gesproken', aldus Geerling. Dat kan echter niet juist zijn. Weitzel vermeldt dat de vergadering het wel degelijk over grondwetsherziening en bezuiniging als hoofdpunten van beleid eens geworden is¹¹. Blijkbaar gingen dergelijke finesses langs de politiek onervaren admiraal heen.

Intussen drong de tijd, al was het alleen maar omdat koning Willem III 21 april van familiebezoek in Engeland terugverwacht werd en Heemskerk dan verslag zou moeten

9 Ph. M. Bosscher, 'Oorlogsvaart' in: R. Baetens, e. a., ed., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, IV (Bussum, 1978) 315-358, aldaar 319, 321.

10 In een ongepubliceerd gedeelte van zijn dagboeken: ARA, Coll. Weitzel, Dagboeken 1883-1888, inv. no. 7, dd. 2 en 15 april 1883.

11 Weitzel, *ibidem*, 19 april 1883. Zie ook: M.W. Jurriaanse, *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken, 1813-1900* ('s-Gravenhage, 1974) 264.

uitbrengen¹². Die dag om acht uur 's avonds kon Heemskerk eindelijk de nieuwe ministers voltallig bij zich thuis bijeenroepen. Eerst een uur later kwam hij zelf van het Noordeinde met de mededeling dat de koning met het nieuwe kabinet kon instemmen. 'Ik was er dus aan vast. Wij keken elkaar eens aan, spraken over eenige koetjes en kalfjes, zouden den volgenden dag beëdigd worden. Had iedereen al een ministersrok?' Geerling en Weitzel konden in uniform gaan. 'In de bijeenkomst was over niets gepraat dat leek naar eene politieke gedragslijn van het nieuwe kabinet ... In de eerstvolgende ministerraad zouden de hoofdzaken besproken worden. Van kleur of beginselen geen sprake. Ik geloof dat ieder voor zich gevoelde dat wij een vereeniging waren van mannen eener antiliberaal rigting. Heemskerk, die zeker wel iets had kunnen zeggen, zond ons ten half tien naar huis'. Geerling kreeg al dadelijk de indruk dat de drie oud-gedienden, Heemskerk, Van der Does de Willebois, en Weitzel samen de dienst uitmaakten. 'Als iemand mij toen op dien gedenkwaardigen avond gevraagd had of ik over mijzelf tevreden was, dan zou ik als eerlijk man hebben moeten zeggen 'neen' (6-7). Een gesprek met de premier over de vraag 'hoe eigenlijk de Nederlandsche marine behoorde te zijn zamengesteld' is er nooit van gekomen. In dit verband suggereert Geerling dat Heemskerk de ministers hun eigen gang liet gaan om ze desnoods gemakkelijk te kunnen laten vallen. Tegelijkertijd voelde hij zich buiten de besluitvorming gesloten 'alsof Heemskerk alleen minister was met eenige aanvullingspersonen' (14).

Telkens wijst Geerling op het grote overwicht van Heemskerk over zijn collega's. 'Als hij, over welke zaak ook, zijn gevoelen [had] uitgebragt, dan berustten wij er in' (15) en dat remde de discussies in het kabinet. Heemskerk was het die alle wetsontwerpen aan een 'scherpe revisie' onderwierp (81), terwijl de andere ministers ze blijkbaar voor kennisgeving aannamen. 'Niemand nam van zulke ontwerpen notitie, althans ik niet omdat ik er overigens weinig of niets van begreep' (85). Voor de werkkraft en het bestuurlijk talent van de premier toont Geerling respect en hij roemt de grote kennis van Heemskerk. 'Doordien hij in de meeste zaken zeer goed thuis is en een kolossaal geheugen bezit, zoo spreekt men hem zelden tegen ... Heemskerk is altijd klaar met bewijzen en citaten en dat arsenaal is van boven tot onder vol. Ik heb menigmaal zijn groote scherpzinnigheid bewonderd' (85). Ook het oordeel over de persoon van Heemskerk is niet vrij van ambivalentie: hij is 'eenvoudig ... in zijne manieren' (84), 'kameraadschappelijk, soms studentikoos in den omgang' (85), maar 'heeft over zich een half ironische manier van met u te converseeren die u wel eens onaangenaam aandoet' (84), al is dat niet kwaad bedoeld. Tot zover zijn de overeenkomsten met de opmerkingen over Heemskerk van die andere militaire minister, Weitzel, opvallend¹³. Geerling voegt daar echter een zeer negatief oordeel over Heemskerk als staatsman aan toe: 'Met beginselen neemt hij het zoo nauw niet. Hij is meer een gelegenheidsstaatsman; als alles misloopt... neem dan maar gerust Heemskerk... Hij weet heel goed hoe er over hem gedacht wordt, maar is ook overtuigd dat hij in hooge mate bruikbaar is, hij zegt 'il vous faut un gouvernement' (85-86).

¹² Weitzel, *ibidem*.

¹³ Huizinga, *Heemskerk*, 222-223.

Van een aantal andere collega's geeft Geerling een korte schets (86-89): 'De Heer van der Does de Willebois heeft de allures en de beleefdheden van een diplomaat... De Heer du Tour van Bellinchave (justitie DvdH) was de Edelman van ons gezelschap. Hij zorgde wel dat men hem niet te famieljaar werd'. Uit meer dan één passage blijkt dat Geerling veel waardering had voor Weitzel, maar de meeste aandacht en de meest positieve karakteristiek krijgt de minister van waterstaat, J. G. van den Bergh, met wie hij persoonlijk bevriend raakte. 'Hij was bij uitnemendheid een autodidact ... en scheen mij toe een oprecht en zelfstandig man te wezen, waarvoor ik van den beginne af eenige sympathie gevoelde. Hij was een man van autoriteit en gezaghandhavend; aan zijn departement was hij niet bemind, en dat was juist in zijn voordeel'. Wij kunnen hieraan toevoegen dat Van den Bergh, een katholiek ingenieur van waterstaat en spoorwegen met een fraaie staat van dienst, als minister geen succes schijnt te zijn geweest. In zijn ambtsperiode van vier jaar (1883-1887) heeft hij weinig bereikt en zijn verhouding met het parlement liet veel te wensen over¹⁴. De herinneringen van Geerling doen vermoeden dat Van den Bergh met zijn scherpe tong ook onder zijn collega-ministers niet erg geliefd zal zijn geweest: 'Van den Bergh is een geboren criticus'. Geerling had respect voor Van den Bergh die als spoorwegingenieur de leiding had gehad bij de bouw van de Moerdijkbrug: 'een ondernemend en flink man, dergelijke naturen trekken mij altijd aan, meer dan die pratende en beschouwende advocaten'. Tenslotte is Van den Bergh om gezondheidsredenen voortijdig afgetreden, zoals Geerling al voor hem. Geerling zal in dit buitenbeentje, deze niet-politieke vakminister die in de politiek niet goed voldeed, een verwante ziel hebben herkend.

De sfeer in het kabinet schijnt overigens niet slecht geweest te zijn. 'Onze minister-raden waren steeds zeer gezellig. Wij zaten elkaar nimmer in 't haar en rookten steeds vredepijpen of cigaren. Als onze goede minister van finantiën aan 't woord was, nam ik een potlood en stuk papier en ging, om niet in te dutten aan 't teekenen en papier kladden ...' (87). Over de omgeving waarin deze genoeglijke bijeenkomsten zich afspeelden, was Geerling echter minder te spreken. Om naar hun vergaderzaal in het gebouw van de Tweede Kamer te komen, moesten de ministers om te beginnen door een achterdeurtje naar binnen: 'Die zeer gemaakte Hollandsche eenvoud beviel mij niet... De zaal zelf was zeer sjofel... met resten van kunst uit vroeger eeuwen'. Hun jassen en hoeden moesten de heren maar op een stoel leggen 'en voor het overige kon geen blind paard in die zaal schade doen. Maar de mooiste inrigting van die zaal was een zekere kast waarin een leuningstoel stond met een rond gat er in en een antieke tinnen waterpot er onder' met daarbij 'een bakje met servetjes'. Discreet maar duidelijk geeft hij aan wat de gevolgen zijn wanneer één van de excellenties verzuimt na gebruik de bode te waarschuwen.

Dit soort eenvoud is hem allerminst naar de zin en hij wijst op het scherpe contrast met de 'kolossale regeeringshotels en staatsgebouwen in Brussel, Londen en Parijs' (75-77). Het is inderdaad opvallend hoezeer Nederland zich buiten de wedijver in het

14 J. Witlox, *Schaepman als staatsman*, I (Amsterdam, 1950) 313-314. Zie ook: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, IV, 117-118.

bouwen van imposante hoofdsteden en residenties heeft gehouden die men in die tijd overal in Europa ziet. Ook Engeland, die andere burgerlijke natie, kwam daarin trouwens betrekkelijk laat, al was dat daar anders dan bij ons eerder een gevolg van een teveel aan nationaal zelfvertrouwen¹⁵. Juist een man met de martiale en nationale instelling van onze admiraal moest zich aan de vaderlandse bescheidenheid in dit opzicht stoten: 'Als ik de Heer Heemskerk in het traditioneele torentje zag zitten, deed hij mij denken aan een ouderwetsch burgermannetje die zijn zaken behartigde, maar nog vreemdsoortiger is dat voorportaalje met den kanarievogel'. Soms maakte het personeel nog wat goed, zoals de bode van buitenlandse zaken: 'Hij heeft in zwarte rok en witte das en zijne magere lichaamsvormen, het aanzien van een émigré marquis die betere dagen heeft gekend'. Bij een bezoek aan collega Weitzel op oorlog werd hij echter geconfronteerd met 'dien ongemaniërd portier met zijn stinkende pijp in den mond ... 'Mot je de menister spreken? Ik zal is kijken of ie er al is. Jan, is de menister al binnen? ' Na enig aandringen ' Maar wie ben je dan Meneer? ' Ik ben de Minister van Marine en heb geen tijd om langer te wachten'. 'Zoo Meneer, dat verandert de zaak; gaat maar gerust naar boven'. Kortom, 'ongedisciplineerder Ministerie als dat van Oorlog ken ik niet... 't is een janboel!' (78-79).

WILLEM III EN ALEXANDER

Het ministeriële leven speelde zich dus tot ongenoegen van Geerling af in een weinig imposante entourage zonder veel decorum. Nee, dan de wekelijkse audiënties bij koning Willem III! 'Dat gaat steeds met eenige deftigheid gepaard. Ik kleepte mij steeds in admiraalsuniform. De eerste maal dat ik Zijne Majesteit ontmoette, had hij de uniform aan van Kolonel der Grenadiers' (26). In het paleis Noordeinde werd de minister eerst enige tijd 'in stille afzondering' in een antichambre gelaten, voordat 'een reus van een rijk gegalonneerde kamerdienaar' hem naar de 'voorzaal van 's Konings kabinet' bracht, fraai ingericht en met uitzicht op 'een stillen binnentuin waar alleen een vogelkooi van grooten omvang in 't verschiet zichtbaar is. Menschen ziet men daar nooit. Men hoort geen enkel geluid en wacht daar ook soms geruimen tijd'. Dan komt de kamerdienaar terug: 'De Koning!' en de minister hoort 'de ferme tred des Vorsten' naderen. 'Naar mate de Koning U meer of minder genegen is, laat hij zulks blijken door den blik die hij op U werpt en de hand die hij U geeft of ook wel eens niet geeft. Hij gaat U dan voor in het kabinet, waar twee leunstoelen staan voor een groot schrijfbureau...' (30-31).

De ontvangst bij de eerste audiëntie was 'buitengewoon vriendelijk' en Geerling kreeg 'een hartelijke handdruk'. "U zie ik gaarne", zeide hij, 'maar ik zeg niet hetzelfde van Generaal Weitzel: ik heb geen verwachting van dien Minister; dat is een zeer gewoon officier, zeer ordinaar, en hij zal in mij geen voorstander vinden van zijn militaire denkbeelden". Geerling wist niet wat hij hiervan moest denken: 'Het was een

¹⁵ D. Cannadine, 'The Context, Performance and Meaning of Ritual', in: E. Hobsbawm en T. Ranger, ed., *The Invention of Tradition* (Londen, 1983) 101-164, aldaar 112-114, 126-128.

soort van bedreiging tegen den nieuwen Minister van Oorlog' (26). Was het soms de bedoeling dat hij dit aan Weitzel overbracht? Het zou trouwens niet bij die ene uitval over Weitzel blijven: 'De Koning was zijn groot antagonist en ik kon het van Zijne Majesteit minder goed zetten, dat hij altijd tegen mij over Weitzel begon uittebaren. Maar daardoor was de positie van den Minister van Oorlog zeer ongemakkelijk en dikwijls onaangenaam' (89).

Sinds het boek van Paul van 't Veer weten wij dat Weitzel na een vriendelijk begin al jaren door Willem III onheus en onredelijk bejegend was. Van zijn kant had Weitzel een gedetailleerde zielkundige studie van de koning op papier gezet, waarin hij de eigenaardigheden van deze kleinzoon van de wegens caesarenwaanin omgebrachte Paul I terugvoerde op het 'Russische bloed' en een daardoor geërfd 'sentiment personnel excessif'. Wat hiervan ook de waarde moge zijn, Weitzel verzamelde om zijn stelling te staven zoveel mogelijk gegevens over leven en persoon van Willem III en had met dat al nauwelijks de juiste instelling om nog tot een goede relatie met de lastige vorst te komen. Ministers van oorlog hadden het trouwens altijd moeilijk met Willem III die het leger en ook wel de marine als zijn privédominon beschouwde. Zijn ongeremde optreden tijdens manoeuvres was berucht: het was altijd of 'dat deugt niet over doen' of 'mijnheer, U bevalt mij, ik decoreer U'¹⁶.

Het laat zich ook denken dat in het geval van Weitzel zakelijk verschil van inzicht een rol gespeeld heeft in verband met diens omstreden vestingwet van 1874, waarbij immers de Hollandse waterlinie gereactiveerd werd ten koste van de verdediging van de landprovincies¹⁷. Het is echter niet duidelijk op welke 'militaire denkbeelden' van Weitzel de koning in zijn gesprek met Geerling doelde. In elk geval kunnen we er wel van uitgaan dat Weitzels gematigd liberale opvattingen hem bij Willem III geen goed gedaan hebben. Wat echter te denken van diens uitlating dat de minister 'een zeer gewoon officier, zeer ordinair' zou zijn? Geboren uit een familie van officieren, zelf van jongs af voor de krijgdiens bestemd, had hij zich als jongen tijdens de Belgische opstand als vrijwilliger bij de infanterie gemeld, was uit de troep opgeklommen en had veel over militaire zaken gepubliceerd. Zijn eerste conflicten met de koning dateerden al van voor zijn eerste ambtstermijn als minister (1873-1875) en sedert 1875 blokkeerde Willem III voortdurend zijn bevordering tot luitenant-generaal. Indien bij dit alles sociale motieven een rol hebben gespeeld, heeft Weitzel dat in elk geval blijkbaar nooit geweten.

Willem III was een onberekenbaar, vaak ruw en onredelijk man die zijn ministers, burgerheren als zij waren, dikwijls aanstoot gaf, soms ook angst aanjoeg en met wie

16 Voor de relatie van Willem III met zijn ministers van oorlog zie: J.C. Boogman, 'De revolutie van 1848 en haar nasleep' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XII (Haarlem, 1977) 333-352, aldaar 352; M. E. Verburg, *Koningin Emma* (Baarn, 1989) 191 noot 4. Bizarre incidenten bij oefeningen: J. P. Duyverman, *Uit de geheime dagboeken van Aeneas Mackay. Dienaar des konings* (Houten, 1987) 187, 189-190; Van 't Veer, *Maar Majesteit*, 91.

17 W. J. van Welderen baron Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1901* ('s-Gravenhage, 1948) 497-498, 517 noot 1; Van 't Veer, *Maar Majesteit*, 13.

in elk geval heel moeilijk te werken viel¹⁸. Zoveel zal ook Geerling wel geweten hebben toen hij bij de eerste audiëntie de uitval tegen Weitzel te horen kreeg. Zelf werd hij bij die gelegenheid heel vriendelijk ontvangen maar even verder lezen wij: 'Ik had soms met den Koning zeer moeilijke oogenblikken' (30). Het ging daarbij dikwijls over persoonlijke kwesties zoals we dat ook bij Weitzel herhaaldelijk tegenkomen. Al tijdens die eerste audiëntie bracht Willem III zo'n kwestie ter sprake: 'Hij begon over de gemeene behandeling die Van Heerdt was aangedaan' (27). Het ging over kapitein-ter-zee W. H. baron Van Heerdt, marine-adjutant die bij de koning hoog in de gunst stond. Toen hij in aanmerking kwam voor bevordering tot schout-bij-nacht, eisten de voorschriften eerst nog enige tijd actieve dienst. Om de koning te gerieven waren de vereisten op dit punt voor diens adjudanten al tot een minimum teruggebracht, aldus Geerling. Tijdens die zeedienst van Van Heerdt was het tot een conflict met zijn superieur schout-bij-nacht W. K. van Gennep gekomen. Van Heerdt werd van ondisciplinair gedrag beschuldigd en liep zijn bevordering mis. Geen wonder, vond Geerling, onder wie Van Heerdt als subaltern gediend had: hij 'kon niet goed obedieeren' en 'was van een lastigen aard' (27). De koning echter verkoos het passeren van zijn adjudant als een persoonlijk affront op te vatten. Toen Geerling bovendien voorstelde Van Gennep te bevorderen tot vice-admiraal sprak Willem III daar eerst overheen, maar toen de minister aandrong, kwam de te verwachten reactie: 'Dan moet Van Heerdt ook bevorderd worden'. Toen Geerling niet toegaf, brak de koning het gesprek af: 'Laat ons nu maar geen oude koeijen uit de sloot halen'! Hij gaf mij de hand en vertrok. Bij de volgende gelegenheid kwam ik natuurlijk op de zaak terug. Thans barstte de bom. 'Ik ben niet voornemens den Schout bij Nacht Van Gennep te bevorderen! Dat gebeurt niet! U moet daar zoo niet op aandringen Admiraal'! Het was toen dat ik een paar woorden sprak, die ik nimmer gedacht had ooit tegen een Koning te zullen uitspreken. 'Dan begaat Uwe Majesteit ene onbillijkheid!' riep ik uit, 'en dat wil Uwe Majesteit toch zeker niet!' — 'Dat is mij nog nimmer gezegd!' riep hij opstaande uit en trad naar de deur der kamer om weg te gaan. Doch toen keerde de Koning zich om, kwam weder naar mij toe en zei 'Ik zal u toch maar de hand geven' waarna hij ijlings weg liep' (32).

Blijkbaar had Geerling de juiste snaar getroffen want het bevorderingsbesluit dat hij onmiddellijk na zijn terugkeer op zijn departement liet opmaken, werd zonder uitstel door Willem III getekend. 'Later toonde de Koning mij steeds een vriendelijk gelaat en van toen af hielden die verschillende kleine conflicten geheel op. Ik vroeg steeds met de meeste belangstelling naar 's Konings gezondheid; hij kon er soms zeer goed en sterk uitzien, maar ook wel zeer afgemat en bleek. Was hij zeer wel, dan begon hij onmiddellijk over 't een of ander marine onderwerp te spreken en dikwijls met veel zaakkennis. Ik zat dan maar aandachtig te luisteren. Na den dood van den Hertog van

18 *Ibidem*, 72; D. van Eek, 'Mémoires van een enfant terrible', C. A. Tamse, ed., in: *Archief Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (1975) 38-163, aldaar 72, 83, 85, 102; C. A. Tamse, 'Koning Willem III en koningin Sophie', in: *idem*, ed., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn, 1979) 307-357, aldaar 332.

Albany, die met de zuster der Koningin gehuwd was ¹⁹, hield de koning mij wel een goed half uur bij zich, om de gantsche ziektegeschiedenis te vertellen en hij was zoo verdiept in zijn onderwerp, en gebruikte zulke intieme uitdrukkingen, dat ik begon te gelooven dat hij niet meer wist tegen wien hij sprak. De Koning kreeg dan iets vertrouwelijks en kinderlijks hetwelk mijne reeds lang bestaan hebbende genegenheid voor den Koning zeer deed toenemen' (33-34).

In de kwestie Van Heerdt had Geerling dus een zakelijk en persoonlijk succes behaald. Daarmee was voor de nieuw bevorderde vice-admiraal Van Gennep de zaak echter nog niet af. Toen deze bij het jaarlijkse bezoek van de koning aan Amsterdam zijn dank betuigde voor zijn benoeming, kreeg hij het onthutsende antwoord: 'Dat heeft mij genoeg gehinderd. Ik had U niet willen benoemen, doch ben gedwongen'. De admiraal bood zijn ontslag aan en zou op het diner ten paleize demonstratief alleen water en brood hebben gegeten. Tenslotte zijn de plooiën toch nog gladgestreken²⁰.

Ook met de andere leden van het Koninklijk Huis kwam Geerling als minister in officieel contact. Bij de jonge koningin Emma had het kabinet collectief zijn opwachting gemaakt. Troonopvolger was, sinds het overlijden van de prins van Oranje in 1879, de jongste zoon van Willem III, Alexander. Bij hem werd de nieuwe minister van marine alleen te dineren gevraagd, zoals dat ook met de minister van oorlog gebeurde²¹. De ziekelijke prins²² leidde een zeer teruggetrokken leven en Geerling kreeg van zijn collega's de opdracht hem er toe te brengen dat jaar (1883) de opening van de Staten-Generaal bij te wonen. De wijze van ontvangst en het uiterlijk van de prins beloofden al dadelijk weinig goeds voor het succes van die missie. De prins ontving zijn gast gezeten aan de gedekte tafel en reikte hem zittend de hand. Hij had een 'overkleed' om. 'Ik vond zijn uiterlijk afstootend en vreemd. Hij had iets over zich van iemand die altijd in een kelder zat. Met bleek, opgeblazen, ongezond [gezicht]; zijn stem was helder'. Geerling had hem het laatst gezien bij de begrafenis van zijn broer in de Nieuwe Kerk in Delft en vond hem achteruit gegaan. Toch sneed hij het onderwerp van Prinsjesdag aan, maar zijn gastheer reageerde volstrekt afwijzend. Hij beriep zich op zijn verdriet over de dood van zijn moeder, koningin Sophie (1877) en van zijn broer. 'Maar het scheen als of hij zelf gevoelde dat er andere redenen moesten bestaan ...'

Blijkbaar wekte de oude admiraal bij prins Alexander hetzelfde vertrouwen als bij diens vader. Ook de prins vertrouwde hem zaken toe, zo persoonlijk dat Geerling er verlegen mee was: 'Ik zat voortdurend maar te luisteren. Hoe! dacht ik, hoe is het mogelijk dat de Prins confidenties doet aan een wildvreemde die hij thans voor het eerst spreekt. Heeft de man dan geen enkele vertrouweling?' Uit zijn discrete verslag van de prinselijke ontboezemingen blijkt dat prins Alexander op den duur toegaf dat

19 Leopold, hertog van Albany (1853-1884), jongste zoon van koningin Victoria, was gehuwd met Helena van Waldeck-Pyrmont (1861-1922). Hij stierf op 28 maart 1884 aan hemofilie.

20 Van 't Veer, *Maar Majesteit*, 177; Van Eck, 'Mémoires', 88-89. Beiden plaatsten dit incident pas in april 1885.

21 Van 't Veer, *Maar Majesteit*, 149-152, 162-165.

22 Tamse, 'Koning Willem III', 311.

zijn slechte verstandhouding met zijn vader de ware reden was van zijn wegblijven bij de opening van het parlementaire jaar. Verder kon de prins het niet laten uiting te geven aan zijn gevoelens voor zijn jonge tante Marie, weduwe van 's konings broer Hendrik. 'Hij deelde mij mede dat zij zo lief was ...' Dit leek geruchten te bevestigen die Geerling wel gehoord had, dat Alexander prinses Marie van Pruisen ten huwelijk had willen vragen voor deze in 1878 op 23-jarige leeftijd met de 58-jarige prins Hendrik trouwde, die het jaar erna al stierf. Prinses Marie hertrouwde in 1885, een jaar na de dood van prins Alexander.

Al met al werd het 'een somber diner', maar 'alles was even fijn en lekker' en 'de kok van den Prins was een artist, zoo als ik nog weinige zag', al waren de gerechten 'wel wat erg zoet en vet'. De gastheer zelf tastte intussen flink toe ... Na het eten moest de gast weer even antichambren, tot de prins hem in een tuinkamer, opnieuw zittend, ontving voor de thee. Het gesprek ging nu vooral over politiek. Al aan tafel had prins Alexander gezegd 'dat hij de politieke toestand goed volgde en ook dat hij de liberale grondbeginselen was toegedaan' — iets dat hij ook aan Weitzel toevertrouwde. Nu kwamen individuele politici ter sprake. Geerling was niet onder de indruk: 'De vrijwillige mededeelingen van den Prins gaven mij den indruk van een zeer zwak karakter'. Hoe moest dat gaan wanneer hij eens zijn vader zou opvolgen?' 'Om half tien kon ik gelukkig vertrekken' (34-38).

DE MONARCHIE

Over koning en dynastie geeft Geerling op verschillende plaatsen uitvoerige verslagen en beschouwingen. Hoe zag hij nu de positie van de dynastie en met name het functioneren van de koning? Hij gaat uit van enkele kernpunten van de Oranje-mythe: de Oranjes zijn van oudsher de verdedigers van verdraagzaamheid en vrijheid, terwijl ze het volk beschermen tegen 'de patricische willekeur der oligarchen' (102). De republikeinse traditie is nog steeds sterk, Nederland wordt niet voor niets een republiek met een koning aan het hoofd genoemd. In deze tijd verandert het politieke spectrum: de conservatieven eclipsen, de antirevolutionairen komen op in verbond met de katholieken, maar die coalitie ziet Geerling uiteenvallen, zodra ze de schoolstrijd zal hebben gewonnen. Kortom, van een stabiel twee-partijstelsel zoals hij dat in Engeland meent te zien — zonder de splitsing van de liberalen in 1886 te memoreren — is geen sprake in Nederland, waar bovendien godsdienstige tegenstellingen van groot politiek belang zijn. Dit zijn omstandigheden waarin het land al helemaal 'de steun van Oranje niet ontbeeren kan' (96). Een angstige vraag is voor Geerling de toekomst van de monarchie onder 'de jeugdige prinses Wilhelmina' (97). Hoe zullen dan de politieke krachtsverhoudingen zijn, zullen misschien de oude patriciërs hun kans schoon zien? Met een wel zeer weinig vooruitziende blik voorspelt hij: 'Veel zal afhangen van de keus des prinses die haar huwen zal' (102). Een Duits huwelijk zal niet populair zijn, maar in de gegeven omstandigheden misschien toch nog het beste. Opgaan in Duitsland willen we niet, we zijn nog even ontembaar als de oude

Batavieren. 'Toch geloof ik dat het veiligst zou wezen de groote Duitsche vorstenfamilie tot vriend te houden ... Intusschen gaat Nederland voort zich te ontwikkelen. Door zijne koloniën is het een staat van groote beteeken is ... ' (103-104). Toch nog een hoopvol slot dus van deze bange bespiegelingen over de gevaren die Nederland bedreigen zonder 'een echte prins van den bloede' (102).

Over de huidige koning lopen intussen de meningen uiteen, aldus Geerling, en dat is al het geval sedert zijn troonsbestijging. Er zijn veel mensen 'die op eenigzins bespottenden toon zijne opstuiwingen en rasse handelingen afkeuren. Ik geloof dat men een zoo excentriek hoog personaadje met een andere maat moet meten dan 't gewone menschedom' (92). De meeste vorstenkinderen worden immers door hun opvoeding bedorven en de schrijver is daarom geneigd Willem III veel zwakheden te vergeven. Hij vindt het al een hele prestatie voor 'een man die autocratenbloed in zijn aderen heeft' (het is of we Weitzel horen!) zich in een constitutioneel bestel te schikken, en dat doet deze koning wel degelijk. Hij staat werkelijk boven de partijen. Zeker, hij houdt vast aan zijn prerogatieven, maar dat is zijn recht en zelfs zijn plicht.

Deze nadruk op de rechten van de Kroon vinden we trouwens terug bij de kiesvereniging 'Vaderland en Koning'. Deze vereniging was opgericht in 1853 ten tijde van de Aprilbeweging uit vrees voor 'vermindering van het Koninklijk prerogatief en versterking van het zoogenaamd parlementarismus', aldus Geerling in een ontwerpbrochure voor een ledenwerfactie enige jaren na zijn ministerschap²³. Het prerogatief wordt dan in één adem genoemd met het afwijzen van volkssouvereiniteit, liberalisme en socialisme.

In de gedenkschriften krijgt in verband met het prerogatief de koninklijke obstructie van de grondwetswijziging in de jaren tachtig²⁴ impliciet grote lof: 'Een van de grootste pligten die op den Koning rust, is om zich niet van het oude los te maken, zonder dat hij werkelijk overtuigd is van de wenschelijkheid van verbetering' (95). Daartoe beperkt zich de rol van de koning voor Geerling echter allerminst. In krachtige bewoordingen wijst hij 'sommige onverstandigen' terecht die zeggen: 'de Koning is maar een pop en heeft niets te vertellen ... Die zoo spreken zijn halve landverraders, want het is juist Hij die de wagen in 't regte spoor houdt. Zijn 'laissez faire laissez aller' is de hoogste wijsheid van een constitutioneel vorst' (97). Erg actief is die koninklijke rol voor Geerling dus ook weer niet. Wanneer hij stelt dat Willem III 'in werkelijkheid zijn uiterste best gedaan heeft om de welvaart van zijn volk te bevorderen' dan blijkt de bijdrage van de koning alleen bestaan te hebben in 'het goedkeuren van alle wetten die het oogeblik vereischte' (95).

Waar het gaat over de dagelijkse regeringspraktijk, oordeelt Geerling heel wat nuchterder: 'De invloed van den Koning was niet zeer groot zoo als ik spoedig opmerkte' (80). We zagen hoe hij zelf zich verplicht achtte weerstand te bieden aan de grillen van Willem III. Juist dat zou een ontspanning in hun onderlinge verhouding tot gevolg hebben gehad. Voortaan was de stemming tussen vorst en minister goed en in

23 Archief Vaderland en Koning, GA Den Haag, beheersno. 109, 7.

24 Huizinga, *Heemskerk*, 180-181.

hun gesprekken spreidde de koning soms een grote kennis van zaken ten toon. In een ander verband vraagt Geerling zich zelfs af of Willem III over geheime bronnen van informatie beschikte: 'Er loopt in zijn hofhouding geloof ik, altijd zoo'n soort Machiavel rond met de ring van Gyges aan zijn hand ...' (91). Toch komt het tussen koning en minister niet tot een werkelijke gedachtenwisseling. Misschien ligt een verklaring hiervoor in de houding van schroom en eerbied die bij alle nuchterheid telkens bij Geerling doorklinkt. Tegelijkertijd illustreert het ook weer eens hoe gebrekkig Willem III de politieke rechten van de moderne constitutionele monarch uitoefende: 'to be consulted, to encourage and to warn', in de klassieke formulering van Bagehot. Als gevolg van zijn persoonlijke eigenaardigheden trad hij immers in het overleg binnen de Kroon meestal op als stoorzender en om complicaties te voorkomen informeerden zijn ministers hem liever niet meer dan onvermijdelijk was. Van aanmoedigen of afraden door de koning kon op die manier ook niet veel meer komen. Ook Geerling, met zijn conservatieve houding en zijn hoge opvatting van de Koning en diens Huis, dacht er blijkbaar niet aan een zakelijk gesprek te beginnen.

Wanneer we tenslotte overzien wat Geerling schrijft over de koning en de monarchie, valt op hoezeer dat alles het beeld bevestigt dat Tamse geeft van de monarchie onder Willem III. De hoge achting van de ministers, ondanks alles, voor de koninklijke functie, het belang van 's konings passieve rol in de staat met name ter legitimering van moderniserende wetgeving, en zijn functie als politiek arbiter in een systeem dat zozeer van het Engelse verschilde²⁵, dat alles vinden we terug in de mémoires van Geerling.

INDIE

Het formuleren van een politiek was aan de ministers die zich dan met de Kamers moesten verstaan. Geerling had daarbij buiten zijn eigen ressort ook belangstelling voor koloniale aangelegenheden. Hij had in de tropen gediend en in 1867 en 1868 had hij in brochures uiting gegeven aan zijn behoudende opvattingen over de koloniale kwestie die toen de politiek beheerste. Daarin toonde hij zich een overtuigd voorstander van het cultuurstelsel, vaak met de bekende conservatieve argumenten. Het stelsel dient volgens hem eenvoudig als een vorm van belastingheffing te worden beschouwd. Mits de herendiensten worden verlicht (niet afgeschaft!) is het zegenrijk voor de 'Indiërs' die hierdoor eindelijk leren om te werken en dat ten voordele van zichzelf en van het moederland. Nederland heeft het volste recht op de koloniale baten, immers 'de kolonie is voor het moederland en niet omgekeerd'²⁶: de voorzienigheid heeft Nederland voor de zo goed doorstane beproeving van de Tachtigjarige Oorlog beloond

25 Tamse, 'Koning Willem III', 332; 'Plaats en functie van de Nederlandse monarchie in de negentiende eeuw' in: C. A. Tamse, ed., *De monarchie in Nederland* (Amsterdam-Brussel, 1980) 89-132, aldaar 121, 124-126.

26 *Een brief 'uit de Oost'* door G' (Leiden, 1867) 17. Deze stelling was in de koloniale discussie trouwens aanvankelijk niet omstreden: C. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten* (Leiden, 1975) 128.

met Indië. Wie, uit het kleine Nederland gekomen, voor het eerst voet op Indische bodem zet, krijgt 'eenen diepen indruk van grootheid': 'men rijst in eigen achting, een sterker nationaliteitsgevoel doortintelt onze aderen' en men zegt trots 'ook ik ben Nederlander'²⁷! Juist in de jaren zestig doemen in Europa gevaren op en in bedekte termen waarschuwt hij voor Pruisen. Gelukkig hebben de conservatieven de defensie krachtig ter hand genomen, waarbij Geerling ongetwijfeld denkt aan de reorganisatie van de Indische marine in 1866 en de sterke verhoging van de marinebegroting voor 1867 en 1868²⁸. Hiervoor alleen al kunnen de Indische baten niet gemist worden.

Dit alles neemt niet weg dat ook voor Geerling Nederland de 'grootsche taak' heeft 'licht, beschaving en materieel levensgenot' in Indië te brengen²⁹. Juist voor deze taak is echter, naast verbetering van het onderwijs, het cultuurstelsel voorlopig bij uitstek geschikt. Een systeem van vrije arbeid met de mogelijkheid van vrije verkoop van de grond aan Europese ondernemers zou niet alleen de inkomsten van de staat in gevaar brengen, maar ook de inheemse bevolking tot Proletariërs maken: 'de Staat moet zijn en blijven de natuurlijke beschermer van den tegen den Europeaan niet opgewassen Indiër'³⁰.

In de gedenkschriften veroordeelt Geerling de liberale koloniale politiek in algemene termen: de invloed van de liberale opvattingen 'is bepaald zeer nadelig geweest voor Indië'. Veel kwaad hebben met name 'enkele welsprekende schreeuwers zoo als vd (sic) Hoevell en Douwes Dekker' aangericht. 'Twiststokers en welstandsbedervers' noemt hij ze, zij zijn de schuld van 'al de rampen die onze koloniën hebben getroffen' (74-75). Het is niet duidelijk of Geerling hiermee ook het verloop van de Atjeh-oorlog kan bedoelen, maar in elk geval komt die uitvoerig ter sprake.

Kort na het optreden van het kabinet werd de begroting van koloniën verworpen en moest de minister, Van Bloemen Waanders, aftreden. Geerling was bij de behandeling van de begroting van koloniën dikwijls aanwezig 'als gezelschap' voor de minister (20). 'De Heer Van Bloemen Waanders was een zonderling man' (14) en Geerling wijt diens nederlaag in de Kamer mede aan 'zijn persoonlijke houding' (20). Belangrijkste bezwaar van de kamermeerderheid was de hoogte van de koloniale uitgaven en dat bij de slechte staat van 's lands financiën die het hele optreden van het kabinet overschaduwde. Geerling had verwacht dat het hele kabinet nu zou aftreden, 'maar daar wierd in den raad niet over gesproken'. De collega's leken eigenlijk wel blij dat ze van Waanders af waren: hij had het allemaal aan zichzelf te wijten! Weitzel die Van Bloemen Waanders 'niet alleen koppig maar ook inconsequent' noemt³¹, dacht er blijkbaar ook zo over. Geerling beschouwde de gevallen minister, die hij in de Kamer zo trouw terzijde had gestaan, als 'een der weinige zelfstandige leden van het kabinet'

27 *Ibidem*, 11-12.

28 Zie voor die reorganisatie: G. Teitler, *Anatomie van de Indische defensie* (Leiden, 1988) 36-38. Voor de extra uitgaven in 1867 en 1868 zie: Bosscher, 'Oorlogsvaart', 318-322.

29 *Brief uit de Oost*, 9. Al in 1859 had de troonrede gesproken van een 'roeping' die Nederland in Indië zou hebben.

30 F. L. Geerling, *Gedachten over Indische toestanden* (Leiden, 1868) 37-38.

31 Van 't Veer, *Maar Majesteit*, 153.

(15). Het wordt niet duidelijk in hoeverre de zeer behoudende opvattingen van Waanders³² bij Geerlings positieve oordeel een rol gespeeld hebben. Hij zag nu in elk geval zijn bezwaar bevestigd dat Heemskerk geen homogeen, werkelijk collegiaal kabinet had gevormd. Er was ook geen echt regeringsprogram, er was 'van hoofdbeginselen nooit sprake', terwijl Heemskerk persoonlijk overal zijn stempel op zette. Nu bleek wat daarachter zat: 'Was er a priori niets besproken dan kon hij elk lid van het kabinet los laten zonder zelf mee te gaan' (14). In die tijd was het aftreden van individuele ministers na een conflict met de Kamer niets bijzonders, maar Geerlings vertrouwen in zijn premier werd aangetast door de val van Van Bloemen Waanders.

Het gelukte niet op korte termijn een opvolger voor de moeilijke portefeuille van koloniën te vinden. Dat betekende dat één van de andere ministers tijdelijk het departement moest gaan beheren en daarvoor kwam volgens gewoonte de minister van marine het eerst in aanmerking. Geerling weigerde maar zijn collega's accepteerden dat niet zonder meer en brachten de zaak in stemming. Tenslotte werd Weitzel met deze taak belast, die ook een ruime ervaring in Indië had. Er waren, aldus Geerling, drie belangrijke beslissingen te nemen inzake Indië: herziening van de begroting, ontslag van gouverneur-generaal s'Jacob wegens diens vernieuwing van het contract voor de exploitatie van het tin van Billiton en tenslotte het vaststellen van een nieuwe Atjeh-politiek. Welnu, van financiële zaken had hij geen verstand en het ontslag van de gouverneur-generaal bewerken wilde hij niet.

Over de juiste methode om aan de al bijna tien jaar aanslepende strijd in Atjeh een eind te maken, had hij echter wel een uitgesproken opvatting: concentratie van de strijdkrachten in Kota Radja. In zijn Indische brochures van 1867 en 1868 had hij op krachtige toon tot ingrijpen opgeroepen: Engeland en Nederland moesten het verdrag van 1824 dat de onafhankelijkheid van Atjeh garandeerde, wijzigen anders zouden ze 'de regtmatische beschuldiging van beschaafd Europa verdienen... dat volk als het ware in duisternis te laten'. Wij moesten de vrije hand krijgen 'ten einde ook daar de roeping te vervolgen die aan Nederland schijnt opgedragen'³³. In de gedenkschriften vertelt Geerling uitvoerig hoe hij, toen de eerste fase van de oorlog met succes bekroond leek door de inneming van de kraton (1874), op een soiré bij gouverneur-generaal Van Lansberge de strategie van concentratie had aanbevolen, onder andere tegenover de toenmalige vice-president van de Raad van Indië, Otto van Rees — die nu de opvolger van gouverneur-generaal s'Jacob werd. Zijn redenering was eenvoudig: wij moeten het voorbeeld van de oude Compagnie volgen die altijd begon met het bouwen van een fort. Dan kwam de rest vanzelf 'niet door expedities, maar enkel door de magt van het gevestigd punt, waar de Nederlandsche vlag woei. Wij waren meester van de zee ... en met een strenge blokkade zou het snelst het doel bereikt worden'. Ook in de vergadering van de Raad van Indië had hij dit uiteengezet, doch 'men hoorde mij aan, maar men deed niet alzoo' (67).

Nu zette hij zich in het kabinet voor deze strategie in, volgens hem de enige met kans

32 Witlox, *Schaepman*, I, 314.

33 *Brief uit de Oost*, 44-45.

op succes, de enige ook die de krachten van Nederland niet te boven ging. Er werd nu wel naar hem geluisterd en hij dacht 'eenigzins den doorslag te hebben gegeven aan het besluit der concentratie'. 'Doch het was vooral de Generaal Weitzel die als vriend en bewonderaar van den Generaal van S wieten, diens denkbeelden deed zegevieren', voegt hij er eerlijk aan toe (67-68). Dit standpunt zal trouwens Weitzel, die als minister van koloniën ad-interim voor deze koerswijziging de eerste verantwoordelijkheid droeg, door de koning wel weer niet in dank zijn afgenomen. Willem III was namelijk een voorstander van een hard offensief optreden in Atjeh en een groot bewonderaar van generaal Van der Heijden, 'Kareltje Eenoog', de populaire protagonist van de haviken, terwijl Van Swieten juist zijn *pet aversion* was. Geerling beschouwt zijn eigen aandeel in het besluit tot concentratie als een belangrijke bijdrage aan het succes van de Nederlandse oorlogsinspanning dat hij bij het schrijven van zijn gedenkschriften in Atjeh meent te zien. In elk geval zal hij het zijne ertoe hebben bijgedragen, zodat we het besluit niet langer geheel op rekening van Weitzel kunnen stellen³⁴. Intussen had Geerling van deze episode geleerd 'hoe bijzonder oppervlakkig, onvoldoende en hoogst ondoelmatig' (68) het opperbestuur over Indië vanuit Den Haag gevoerd werd. Hij pleit voor een grotere zelfstandigheid van de Indische regering en vaart met name uit tegen de verderfelijke moderne gewoonte alle mogelijke détails per telegram te regelen.

MARINE

Zoals gezegd zullen we van de activiteiten van Geerling als marineminister alleen enkele hoofdpunten aangeven. Op het departement trad hij al dadelijk doortastend op en verving er een aantal topfunctionarissen. Blijkbaar voelde hij zich daar zeker van zijn zaak: zijn rang en staat van dienst 'deed ieder tegen mij op zien' (61). De kennismaking met de Kamer was echter een schok. Toen het kamerlid Des Amorie van der Hoeven het optreden van het 'bijeengescharrelde' kabinet aanviel, wist Geerling niet hoe hij het had: 'Men verbeelde zich mijn verbazing toen ik daar een klein, bewegelijk gebrild Heer met woorden en gebaren zag schermen om ons af te maken, ik kreeg in eens een gevoel of ik een kwade jongen was die zich wat verbeeld had'. Dit 'kwam... volstrekt niet te pas', vond de nieuwe minister en hij was boos 'mijne marine belangen te moeten verdedigen tegen over lieden die zoo weinig achting voor de regeringspersonen toonden' (18). H. des Amorie van der Hoeven, katholiek afgevaardigde voor Breda, gold trouwens als een bijzonder oratorisch talent. Om met zijn persoonlijke en politieke vriend Schaepman te spreken: 'een redevoering van den Heer Van der Hoeven is als de charge van de lichte cavalerie bij Balaclava'. Hij had

34 Zoals Kuitenbrouwer nog doet op grond van Weitzels eigen herinneringen: M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme* (Amsterdam-Dieren, 1985) 103-107. Men kan in elk geval onmogelijk volhouden dat Weitzel 'het was die het geruchtmakende concentratieplan uitdacht' (Van 't Veer, *Maar Majesteit*, 15). Zie verder: Kuitenbrouwer, *Nederland*, 68-69,72,103-107; Van 't Veer, *Maar Majesteit*, 71-72; P. van 't Veer, *De Atjeh oorlog* (Amsterdam, 1969) 146.

uitgesproken liberale opvattingen op koloniaal gebied en bij dit eerste optreden van het kabinet chargeerde hij vooral tegen Van Bloemen Waanders, tot wiens val hij later ook zou bijdragen³⁵.

Toen Geerling kort na zijn optreden als minister in de Tweede Kamer nogal scherp aan de tand werd gevoeld (24 mei 1883) naar aanleiding van het vergaan van de monitor 'Adder' vlak onder de kust, wist hij zich er blijkbaar goed door te slaan en kwam dezelfde Van der Hoeven hem na afloop 'mededeelen dat ik het hart van de Kamer had gestolen'! 'Ik begon mij spoedig in de Kamer thuis te gevoelen en ging er dikwijls heen', heet het weldra (20). Dat wil echter niet zeggen dat Geerling ooit een overtuigd parlementariër werd. Duidelijk blijkt telkens dat hij zich door de Kamers geremd en gehinderd voelt: "Verbeeld U maar niets", roept de Kamer U onophoudelijk toe, 'Wij zijn de bazen' (21). En dan hadden ze dikwijls niet eens verstand van marinezaken! Zelf zag Geerling scherp in dat hij als officier eigenlijk niet goed geschikt was voor het ministerschap: hij kon geen tegenspraak velen, 'reeds zeer jong had ik mijn gezag trachten hoog te houden' (46) en hij zou dus alleen hebben gepast 'in een autocratisch kabinet' (47). Dit alles neemt niet weg dat de minister van marine wel met de Kamer kon opschieten, juist omdat hij, zoals Van Welderen Rengers het formuleert 'zijn ronde zeemanstaai moeilijk in het pantser der parlementaire vormen wist te wringen'³⁵. Men waardeerde 'den toon van den open ronden zeeman', aldus de liberale afgevaardigde Viruly Verbrugge³⁷, waarop Geerling 'met deze Kamer met oprechtheid, rond en luimig weet te debatteeren'³⁸, al verweet de antirevolutionnaire Keuchenius de minister dat door hem 'de heilige Naam van het Opperwezen als een tusschenwerpsel werd gebruikt'³⁹. Soms naderde die rondborstigheid trouwens wel eens de onbeholpenheid: 'Ik heb de wet dikwijls ter hand genomen, maar ik erken dat wetten zonderlinge dingen zijn, waar men zich zeer goed mede vergissen kan'⁴⁰. Dat het verdedigen van zijn inzichten bij de begrotingsbehandeling voor Geerling een te zware taak zou zijn geweest, zoals Rengers stelt, gaat echter wel wat ver. In elk geval werd de begroting aangenomen.

Wel heeft Rengers gelijk als hij wijst op de rampen die Geerlings korte ministerschap hebben overschaduwd: het vergaan van de Adder, maar vooral de brand op de marinewerf in Amsterdam, waarbij de twee nieuwste schepen van de marine, nog in aanbouw, verloren gingen⁴¹. Op 20 juni 1883 moest Weitzel de Tweede Kamer meedelen dat zijn collega van marine in verband met deze ramp onmiddellijk zelf naar Amsterdam was gegaan en de volgende dag bracht Geerling een eerste verslag uit. Na

35 Witlox, *Schaepman*, I, 154, 314.

36 Van Welderen Rengers, *Parlementaire geschiedenis*, 631.

37 Tweede Kamer, 13 november 1883, *Verslag van de Handelingen der Staten-Generaal*, zitting van 17 september 1883-13 september 1884, 193 kolom 1.

38 Zelfde spreker, 15 december 1883, *Handelingen*, 636/2.

39 Zelfde vergadering, *Handelingen*, 640/2.

40 Tweede Kamer, 14 december 1883, *Handelingen*, 632/1.

41 Ph. M. Bosscher, 'Amsterdam als marinebasis. Van 's lands werf tot marine-etablissement', *Marineblad*, LXXV (1965) 1-57, aldaar 41, 45.

de zomer moest hij over de oorzaken, de opruiming en de vervanging van de verloren schepen met de Kamers debatteren. 'Ik heb veel klippen moeten ontzeilen in mijn lang en bewogen leven, maar toen ik voor deze kolossale vuurklip stond, zag ik in de eerste ogenblikken geen uitkomst', verklaarde de minister openhartig⁴². Uit de gedenkschriften blijkt hoe hard de klap aankwam. De dag van de brand was 'een van de ongelukkigste dagen mijns levens ... Ik herinner mij niet in mijn gantsche leven zulk een ontzettend gevoel van teleurstelling en vernietiging te hebben ondervonden' (16). Hij voelde zich als het ware persoonlijk gekrenkt en zag onmiddellijk dat de slechte toestand van 's lands financiën herstel van de schade heel bezwaarlijk zou maken: twee oorlogsschepen!

Al enkele jaren tevoren had hij in een brochure betoogd dat de Nederlandse marine nieuwe oorlogsschepen, en wel goed bewapende, snelle kruisers, dringend nodig had⁴³. Dat was het antwoord op de uitdaging van de grotere en modernere bewapening om ons heen, want meedoen aan de bepantseringswedloop was voor Nederland alleen al om financiële redenen ondoenlijk. 'Al heeft men nog zoo veel vaderlandsliefde, en al stelt men nog zoo veel prijs op zijn 'onafhankelijkheid', defensie ten koste van 'eene geldelijken ondergang des volks' heeft geen zin, heet het in de gedenkschriften (63). Verder zouden zulke kruisers de marine in staat stellen in geval van oorlog niet langer alleen defensief op te treden maar ook, liefst steunend op overzeese 'stations', represailles tegen de vijandelijke handel te nemen. Deze opvattingen maakten trouwens in de jaren tachtig ook buiten Nederland opgang. Nu zouden de schepen van de zogenaamde Atjeh-klasse, die sedert 1873 werden gebouwd en waartoe ook de twee verbrande schepen in aanbouw behoorden, als kruisers kunnen fungeren, maar in de ogen van Geerling ontbrak het hun vooral aan snelheid⁴⁴. Over deze kwestie van nieuwe schepen in verband met de vervanging van het verloren materieel gingen in de eerste plaats de debatten in de Kamers.

Daarbij kwam de verdediging van Indië vanzelfsprekend ook aan de orde. Daar bevond zich, naast de 'civiele' gouvernementmarine en de Indische militaire marine, een 'auxiliair eskader' van sedert 1866 door de Nederlandse schatkist betaalde schepen ter verdediging van Indië tegen buitenlandse vijanden. In de praktijk kleefden er volgens Geerling bezwaren aan deze regeling en was ze onnodig duur, terwijl de laatste jaren alle beschikbare schepen, ook die van het auxiliair eskader, gebruikt werden voor de blokkade van Atjeh. Het liefst zou hij in Indië één marine zien, wel te verstaan op kosten van de kolonie, met enkele zware schepen en torpedoboten — in de jaren tachtig beschouwd als het wapen van de toekomst — voor de defensie naar buiten⁴⁵. De Kamers wilden vooralsnog niet van opheffing van het auxiliair eskader

42 Tweede Kamer, 13 november 1883, *Handelingen*, 190/2-191/1.

43 F. L. Geerling, *Over eene vrijwillige reserve voor de Nederlandsche zeemagt* ('s-Gravenhage, 1879); vgl. gedenkschriften, 62-64.

44 Voor dit scheepstype zie: Bosscher, 'Oorlogsvaart', 325, 328. Bosscher wijst vooral op de zwakke bewapening van deze schepen. De rol van de kruisers: 328.

45 Voor de maritieme defensie van Indië zie: Teitler, *Anatomie*, 31-46. Geerlings opvattingen in zijn brochure *Het auxiliair eskader en nog wat 'door Junius'* (Leiden, 1886). Torpedoboten: Bosscher, 'Oorlogsvaart', 328.

weten, zeker niet buiten haar om. Met name de liberale oud-minister van koloniën Franssen van de Putte pleitte in de Eerste Kamer voor de bestaande regeling, zoals die in 1866 mede door zijn toedoen was ingevoerd⁴⁶.

Ten aanzien van de vervanging van de verloren schepen werd de minister gedwongen zich voornamelijk te beperken tot één schip, en wel met dezelfde snelheid als de vorige. Men voelde niets voor zijn grootse plannen met de kruisvaarders en verweet hem dat hij in zijn brochure notabene degenen die het altijd hadden over onze machteloosheid tegenover Duitsland en Engeland had gewezen op het voorbeeld van 1672! 'Maar een boek is toch geen ministerieele handeling!', repliceerde de getergde minister⁴⁷. Bepaald gekwetst voelde Geerling zich door de gang van zaken in de commissie van rapporteurs van de Tweede Kamer waar in eerste instantie over de eventuele nieuwe schepen werd beslist. Hij voelde zich als voor een vierschaar gedaagd. 'De voorzitter die ik had gekend als gewoon adelborst en die onder mijne bevelen had gediend' (41) had vier leken naast zich en daar moest hij nu zijn inzichten verdedigen. Tenslotte zwichtte hij voor het financiële argument, maar waarschuwde de Kamer dat zij voor het uitstel verantwoordelijk was en dat hij voor een volgende gelegenheid aan een snel schip vasthield. Zeer onaangenaam was verder de herhaalde scherpe kritiek die hij te horen kreeg over zijn beslissing het wegruimen van de resten na de brand openbaar te laten aanbesteden: daar was nog bruikbaar hout bij geweest!

De brand gaf ook voedsel aan de kritiek van liberale zijde op het hele systeem van rijkswerken. In de eerste helft van de eeuw was er om financiële redenen kritiek geweest op het grote aantal van die werken, maar nu richtte men zich principieel tegen zo'n systeem van grote staatsbedrijven. Geerling was niet onder de indruk van de economische argumenten van de tegenstanders en bleef overtuigd dat het staatsbelang rijkswerken voor bouw en onderhoud van oorlogsschepen vereiste. Nader onderzoek van deze kwestie door een staatscommissie, zoals zijn voorganger al beloofd had, zou echter tot bezuinigingen kunnen leiden en anderzijds zeker de noodzaak van de rijkswerken aantonen. De Twentse fabrikant Stork, lid van de Eerste Kamer en sterk criticus van het systeem der landswerven, 'die hij geliefde te beschouwen als Industriele inrigtingen met de regering als Fabrikant', weigerde het voorzitterschap. Geerling vermoedde onzuivere motieven: Stork 'zou in het geval komen van voor zijn eigen parochie te preken' (82). Franssen van de Putte, op raad van Stork aangezocht, weigerde eveneens en slechts met moeite kreeg Geerling zijn commissie bij elkaar. Die heeft na het aftreden van de minister geadviseerd zoals deze had verwacht: bezuinigingen, maar geen opheffing. De particuliere scheepsbouw had nog een achterstand in te halen: eerst in de twintigste eeuw zouden de rijkswerken gesloten worden (Amsterdam in 1915)⁴⁸.

Het was de kwestie van de opheffing van het opleidingsschip 'Wassenaer' in

46 26 januari 1884, *Handelingen*, 203/2-205/1.

47 Eerste Kamer, 25 januari 1884, *Handelingen*, 199/1. De gewraakte passage: Geerling, *Vrijwillige reserve*, 6-7.

48 Bosscher, 'Oorlogsvaart', 318, 334; *idem*, 'Amsterdam als marinebasis', 46, 52-53.

Amsterdam die tenslotte tot Geerlings aftreden leidde. Hij had die opheffing bij Koninklijk Besluit verordonneerd, maar er vormde zich een groepje opposanten in de Eerste Kamer. Bij alle andere kritiek werd ook dit punt naar voren gebracht bij de behandeling van de begroting in januari 1884: men nam het Geerling kwalijk dat hij deze zaak buiten de Staten-Generaal om wilde regelen. Op aanraden van Weitzel die evenals Heemskerk bang werd dat de begroting verworpen zou worden, bond Geerling in. Hij trok zich dit zeer aan en vroeg zelfs de ministerraad of hij niet beter kon aftreden, maar kreeg ten antwoord dat men 'de sop de kool niet waard' achtte. Bovendien: 'De Koning maakte mij een zeer mooi compliment over de wijze waarop ik mijne begroting er door had gekregen en dat deed mij wel eenigzins genoegen' (52). Toen vervolgens echter een hardnekkige bronchitis maar niet wilde wijken en zijn dokter hem sterk aanried af te treden, bood hij in april 1884 zijn ontslag aan. Heemskerk had nog 'het onmogelijke beproefd' (53) hem daarvan af te brengen 'en verweet mij dat ik veel te gevoelig was' (46), maar 'als hij een ander man was geweest dan hadde ik mij welligt laten overhalen ... maar ik bedankte er voor nog langer zijn minister te wezen' (53). Heemskerks antwoord op de interpellatie over de trage voortgang van de grondwetsherziening door Van Kerkwijk, 'een gevaarlijk liberaal', had de deur dichtgedaan. Deze had namelijk het intrekken van het Koninklijk Besluit over het opleidingsschip een voorbeeld genoemd van de 'beginselloosheid van het kabinet'⁴⁹. Heemskerk had daar, heel begrijpelijk, overheen gepraat: hij 'antwoordde zeer onbeteekenend' (105). Geerling voelde dat als een gebrek aan loyaliteit en dacht blijkbaar dat Heemskerk nu ook hem liet vallen, zoals het jaar tevoren Van Bloemen Waanders.

AMBTELOOS BURGER

Een verblijf van anderhalve maand in Wiesbaden bleek genoeg om zijn gezondheid te herstellen en de oud-minister kwam terug naar Den Haag. 'Men zag wel eenigzins vreemd op dat ik reeds zoo spoedig genezen scheen te zijn, maar dat was juist mijn bedoeling' (106). Tot zijn voldoening hoorde hij van Des Amorie van der Hoeven, de opposant van het eerste uur, 'dat men algemeen dacht dat Heemskerks houding ... de reden was van mijn aftreden' (106). Nu kon hij zich gerust aan zijn liefhebberijen wijden, hij publiceerde nog enkele brochures en ging de 'Bijzonderheden van het Ministerieel leven' op papier zetten. Helemaal gebroken met de politiek heeft hij na zijn aftreden niet: in 1888 werd hij voorzitter van het kwijnende 'Vaderland en

49 Van Kerkwijk haalde de kwestie van het opleidingsschip aan als 'bewijs van wankelen en weifelen', Tweede Kamer, 20 maart 1884, *Handelingen*, 1068/2; antwoord van Heemskerk: *ibidem*, 1072/2. Blijkbaar was Van Kerkwijk een lastig heer; zijn bezwaren tegen de bevordering van adjudanten van de koningin in 1892, waardoor hij bij de inhuldiging van Wilhelmina bijna een decoratie misliep: Verburg, *Koningin Emma*, 92 vlg., 183.

Koning'. Heemskerk volgde hem in 1892 als zodanig op⁵⁰. Ten behoeve van een ledenwerfactie schreef Geerling in 1889 het ontwerp voor een brochure, waaruit we al citeerden.

In 1890 kreeg de bejaarde admiraal nog het verzoek bij de begrafenis van Willem III de Nederlandse ordeteken van de overledene mee te dragen. Ondanks de kou vond hij dat hij 'het verzoek van de Koningin '(136) niet kon weigeren. Heemskerk had hem indertijd zelfs niet met een beroep op zijn vaderlandsliefde tot aanblijven kunnen bewegen, maar nu wilde hij niet ontbreken. In de Nieuwe Kerk stond hij bij de kist en het was 'een aangrijpend gezicht de laatste mannelijke telg van Oranje in den schoot der aarde te zien nederdalen' (143). Met woorden van waardering voor de merkwaardige vorst voor wie hij zoveel respect en sympathie had gevoeld, besluit Geerling zijn gedenkschriften.

50 Notulenboeken 'Vaderland en Koning' in: GA Den Haag, beheersno. 109,2,3 en 5. Zie ook: Huizinga, *Heemskerk*, 205-206.

Recensies

ALGEMEEN

K. D. Erdmann, *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques* (Philologisch-Historische Klasse, Folge 3, Nr. 158; Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, 492 blz., DM 98,-, ISBN 3 525 82442 4).

Al gaat dit interessante boek over de geschiedenis van de vijfjaarlijkse internationale congressen toch is er alle reden voor een bespreking in de *BMGN*. Het Nederlands Historisch Genootschap vertegenwoordigt immers sinds 1969 de Nederlandse historici in het Comité International des Sciences Historiques (CISH). Als zodanig is het NHG de opvolger van het Nederlands Comité voor Geschiedkundige Wetenschappen (NCGW). In het kader van de samenwerking met de CISH verschijnen series als het *Repertorium van boeken en tijdschriftenartikelen betreffende de geschiedenis van Nederland*, de *Acta Historiae Neerlandica* en het *Low Countries History Yearbook*. Weliswaar zijn de betrekkingen tussen CISH en NCGW en NHG nooit zeer intensief geweest', maar elke vijfjaar nemen Nederlanders actief of passief deel aan de grote congressen.

Het eerste congres speelde zich af in Den Haag. Dat was in 1898. Elf jaar tevoren had een Fransman, R. Lavollée, historicus en ambtenaar van buitenlandse zaken geconstateerd dat steeds minder betekenis werd gehecht aan internationale verdragen. Hij klaagde over de bittere rivaliteit tussen de volkeren en vreesde de steeds grotere vernietigingswapenen in geval van oorlog. Tegelijkertijd merkte hij een sterke wil om gemeenschappelijke humanitaire doelen te bereiken. Hij wees in dat verband op de Zeerechtconferentie (1856), het Internationale Rode Kruis (1864), de Telegraafunie (1865), de Algemene Postunie (1878), de Internationale bescherming van patentrechten (1865). Er bestond zijns inziens een dualiteit tussen nationalistische en kosmopolitische ontwikkelingen. Lavollée meende dat internationale samenwerking leidde tot belangenverstrengeling en wederzijdse afhankelijkheid en daardoor tot vrede. De wetenschap kon een bindmiddel zijn.

De internationale congressen danken hun ontstaan niet aan de gevestigde vakhistorici maar aan lieden die graag verkeerden in het gezelschap van adellijke diplomaten. De laatsten waren verre in de meerderheid en historici als Monod, Lavisse en ook Hanotaux hielden zich verre van de eerste bijeenkomst in Den Haag. Die stad was gekozen omdat de inhuldigingsfeesten voor koningin Wilhelmina publiciteit opleverden. Het waren voornamelijk Franse en Duitse historici die elkaar troffen. Het accent lag op de diplomatieke geschiedenis. Theorie en methoden van de geschiedwetenschap kwamen niet aan de orde, ofschoon Lamprecht toen veel discussie veroorzaakte. Voorstellen om voortaan aandacht te schenken aan de publieke opinie en om een internationaal persarchief op te richten werden afgewezen als onwetenschappelijk.

Het volgend congres in Parijs (1900) stond onder patronage van de Franse regering en mag niet worden losgezien van de wereldtentoonstelling. In Rome (1903) lokte het schitterend program wel 2.000 mensen, maar slechts een paar honderd namen deel aan het wetenschappelijk gedeelte. Er was veel ijdeluiterij en nog meer geharrewar over het centrale thema: de oudste